

УДК 336.71.078.3

В.О. Зінченко, Національний банк України

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕФЕКТИВНОГО БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються досягнення Національного банку України у розбудові ефективного банківського нагляду. Визначаються основні завдання на шляху подальшого розвитку банківської системи України.

Ключові слова: Національний банк України, банківський нагляд, базельські принципи банківського нагляду.

Постановка проблеми. В останні роки значно посилюється вплив банків на розвиток реального сектора економіки, який зумовлює динаміку економічного розвитку країни. Банки як регулятори грошового обігу і центри акумуляції грошових ресурсів та їх перерозподілу володіють особливими важелями впливу на фінансову, виробничу та інші сфери економіки. За базовими принципами ефективного банківського нагляду, розробленими Базельським комітетом, банківську діяльність держава повинна регулювати більшою мірою, ніж інші види бізнесу. Це пов'язано з тим, що банки розпоряджаються значною частиною коштів суб'єктів господарської діяльності та держави, через них здійснюється найбільш глибокий взаємозв'язок між усіма ланками національного і світового господарства.

Кожна країна має свої особливості впливу на організаційну структуру і напрями діяльності відповідних служб банківського нагляду. При цьому розвиток банківської діяльності передбачає постійне вдосконалення системи банківського нагляду [5].

Головною метою банківського нагляду, який відповідно до законодавства здійснюється Національним банком України, є безпека і стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів. Вирішення саме цих завдань дасть змогу посилити надійність банківської системи та забезпечити динамічний розвиток вітчизняної економіки.

Забезпечення належного контролю за діяльністю банків є досить складним і вимагає вирішення низки поточних завдань. Надзвичайно актуальними і важливими є питання розробки і практичного застосування наглядових функцій за банківською діяльністю, підвищення їх ефективності, що сприятиме чіткому дотриманню базельських принципів банківського нагляду й інтеграції вітчизняної банківської системи у світовий фінансовий простір [4].

Аналіз останніх публікацій. Питання побудови ефективного банківського нагляду висвітлені, зокрема, у працях українських учених О.І. Кірсєва, В.Л. Кротюка, А.М. Мороза, С.В. Мочерного, А.А. Пересади, Л.О. Примостки, М.І. Савлука; російських учених О.І. Лаврушина, В.В. Масленнікова, А.Ю. Симановського, та західних учених Ед. Доллана, Ж. Матука, Роуза Пітера, Дж. Синки, Е. Шенга та ін.

Невирішені раніше частини проблеми. Аналіз існуючих методичних матеріалів, а також наукових публікацій з питань банківського нагляду засвідчив, що ця проблема, розв'язання якої має важливе значення для успішного розвитку банківської системи України, недостатньо розроблена в методичному плані, а практична діяльність органів банківського нагляду залишається недосконалою.

Метою статті є визначення основних досягнень Національного банку України у розбудові ефективного банківського нагляду та завдань на шляху подальшого розвитку банківської системи України.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день у розвитку банківської системи України закріпились тенденції, що свідчать про її зміцнення та посилення позитивного впливу на процеси економічного розвитку [3]:

- зростання ролі банківського сектора в економічному розвитку країни відображається у зростанні відношення показників діяльності банків до ВВП (рис. 1). Так, з початку 2006 р. відношення активів до ВВП збільшилось з 51 до 64 %, в тому числі, обсяги кредитних операцій – з 37 до 52 %, відношення зобов'язань до ВВП зросло з 45 до 57 %, регулятивного капіталу – з 6,0 до 7,7 %;
- зростання основних показників діяльності банків: обсяг капіталу (балансового) банків за 9 місяців поточного року збільшився на 31 % і становить 33 млрд. грн., зобов'язання банків зросли на 35 % до суми 254 млрд. грн., активи банків – на 34 % до суми 287 млрд. грн., обсяг кредитів, наданих банками, збільшився на 47 % і досяг розміру 229 млрд. грн.;
- підвищення довіри до банків з боку кредиторів і вкладників, що призвело до розширення ресурсної бази банків та підвищення її стабільності – кошти фізичних осіб в цьому році

зросли на 26 % і досягли розміру майже 92 млрд. грн., а їх частка в структурі зобов'язань становить 36 %. Строкові вклади складають 76 % від загальної суми коштів фізичних осіб, а вклади до запитання – 24 %. Населення віддає перевагу вкладам в національній валюті, які складають 53 % від загальної суми вкладів фізичних осіб;

- активне кредитування споживчого ринку. Кредити, надані фізичним особам, зросли на 86 %, а їх частка в загальному обсязі кредитів зросла з 21 до 27 %;
- розвиток іпотечного кредитування. В поточному році банки надали іпотечних кредитів на суму 20 млрд. грн., що становить 8,8 % від обсягу наданих кредитів, із них населенню – на суму 14,6 млрд. грн.;
- значне зростання обсягу довгострокових кредитів. За 9 місяців поточного року вони зросли на 52 % і досягли розміру 131 млрд. грн. або 57 % від суми наданих кредитів;
- підвищення ефективності діяльності банків та збільшення розміру прибутку, отриманого банками – з початку 2006 року банки отримали прибуток у сумі 3 млрд. грн., що удвічі більше, ніж за відповідний період минулого року (1,5 млрд. грн.);
- зростання привабливості українських банків для іноземного капіталу. З початку 2006 року сума іноземного капіталу, інвестованого в банківську систему України, зросла на 77 %, а його частка в загальному обсязі зареєстрованого статутного капіталу банків зросла з 19,5 до 25,4 %. На сьогоднішній день в Україні діє 32 банки, створених за участю іноземного капіталу (19 % від загальної кількості діючих банків), з них 11 банків – зі 100 %-ним іноземним капіталом.

Банківський нагляд на сучасному етапі – це моніторинг усіх видів ризиків, притаманних банківській діяльності, з метою зведення до мінімуму насамперед системного ризику, тобто запобігання ланцюговій реакції, за якої крах одного або кількох банків може спричинити кризу всієї банківської системи. Органи банківського нагляду повинні забезпечити належний і надійний контроль за діяльністю банків, щоб вона не виходила за межі правового поля, тобто була врегульована законодавчо й нормативними актами НБУ.

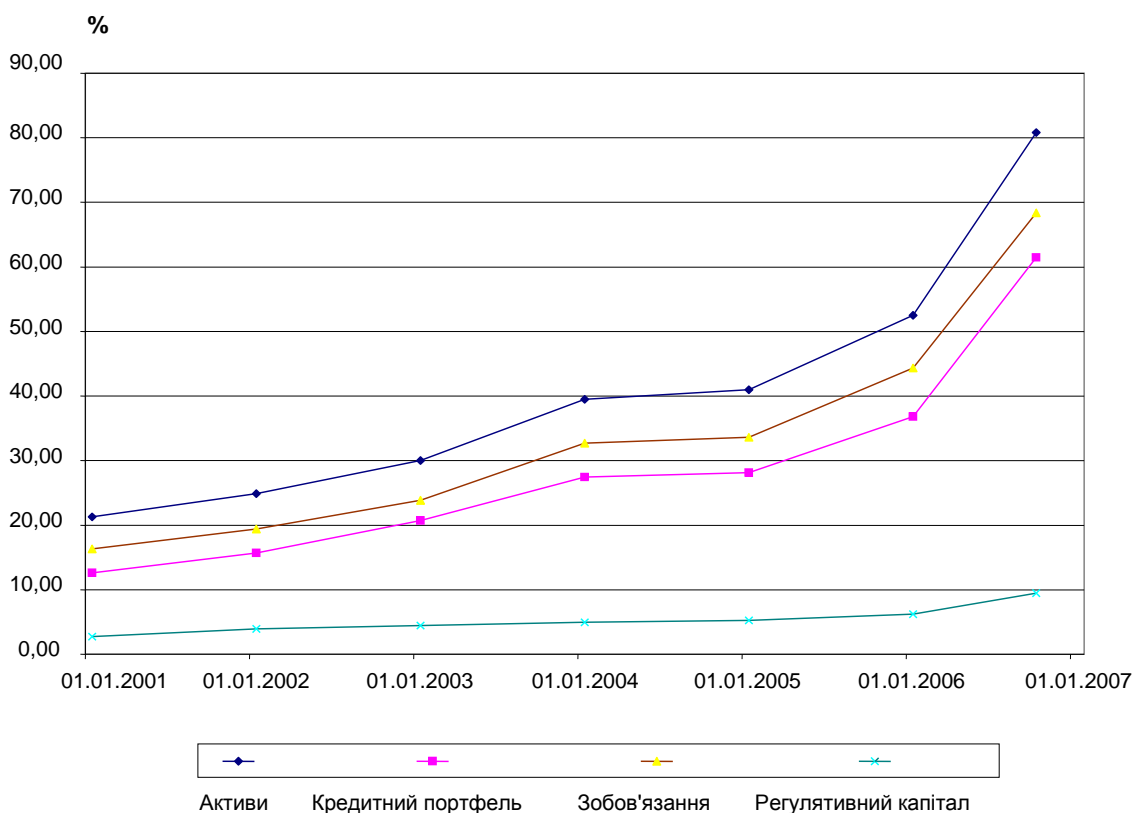

Рис. 1. Динаміка відношення основних показників банківської системи до ВВП, %

За етапами і методами здійснення, відповідно до зарубіжного досвіду, банківський нагляд поділяють на вступний, попередній і поточний. Така його система передбачає застосування системного підходу у нагляді, який включає:

- поетапний розподіл функцій наглядового органу;
- чітке розмежування життєвого циклу банку: “зародження” (реєстрація, ліцензування, тобто коли закладаються підвалини його подальшого розвитку); “становлення” (зростання його фінансових показників, розширення сфери діяльності та ін.); “старіння” і “згасання” (допомога банкові або його ліквідація);
- фіксація на кожному етапі нагляду основних цілей та відповідне виділення найважливіших інструментів впливу на банки: на першому етапі – відбір банків, які відповідають вимогам щодо їх діяльності на комерційних засадах; інструментарій нагляду – аналіз бізнес-планів, перевірка керівників та засновників, контроль за мінімальним розміром статутного капіталу, перевірка наявності матеріально-технічної бази; на другому етапі – запобігання виникненню кризових ситуацій в роботі банку, додержання ним банківського законодавства і нормативних документів; інструментарій нагляду – аналіз фінансової звітності, виконання нормативів Національного банку, інспекційні перевірки, застосування заходів впливу, аудит; на третьому етапі – санація банку, тобто виведення його із стану фінансової скрути (організаційно-технічна і фінансова допомога, інспектування, призначення тимчасової адміністрації банку), або у разі банкрутства – цивілізована ліквідація банку з мінімальними соціально-економічними витратами шляхом проведення ліквідаційних заходів [6].

Ефективність вітчизняного банківського нагляду залежить від відповідності його Основним принципам ефективного банківського нагляду, які були розроблені Базельським комітетом у 1997 р. з метою зміцнення фінансової стабільності в усьому світі. Встановлено, що на сьогодні в Україні повної відповідності досягнуто по 11 принципах, зокрема: контроль істотної участі у власності банку; встановлення критеріїв інвестиційної діяльності банків; вимоги щодо достатності капіталу; контроль кредитування банками пов'язаних осіб; організація внутрішнього контролю та аудиту; повноваження щодо застосування заходів впливу; глобальний сукупний нагляд за міжнародною діяльністю тощо.

Значної відповідності в Україні досягнуто ще по 12 принципах, а саме: у запровадженні нагляду на консолідованій основі; запобіганні використанню банків кримінальними елементами та ін. Досягнення повної відповідності банківського нагляду базельським принципам означатиме створення в Україні ефективного, розвиненого банківського нагляду, що відповідатиме кращим міжнародним зразкам.

Першим етапом банківського нагляду є вступний контроль, у якому можна виділити дві складові: реєстрацію банку як юридичної особи і надання ліцензії на здійснення банківських операцій.

Станом на 01.10.2006 в Державному реєстрі банків було зареєстровано 190 банків, з яких 166 мають банківську ліцензію Національного банку України. Як засвідчив аналіз, найбільш поширеною формою реєстрації банків в Україні є акціонерні (закриті і відкриті) товариства, які становлять майже 79,5 % від загальної кількості зареєстрованих банків.

Серед банків – акціонерних товариств – 89 банків (67,4 % від загальної кількості) діють у формі відкритих акціонерних товариств (ВАТ), з них 2 державні банки. Така пропорція пояснюється тим, що:

- банки – відкриті акціонерні товариства – у разі потреби можуть відносно легко збільшити свій статутний фонд;
- у них є можливість використовувати акції як інструмент застави;
- вони можуть вільно купувати і продавати акції на ринку, не перереєстровуючи товариство;
- якщо акції ВАТ котируються на біржі, поліпшується імідж банку;
- ВАТ у змозі посилити незалежність правління банку від акціонерів порівняно з банками інших форм.

Основні недоліки банку, створеного у формі закритого акціонерного товариства (станом на 01.10.2006 зареєстровано 43 банки), полягають у тому, що його статутний капітал може зростати тільки за рахунок прибутку, а в разі звільнення працівників товариство підлягає перереєстрації. Хоча для банків із 100-відсотковим іноземним капіталом (як і для більшості іноземних банків узагалі) певне збільшення статутного капіталу не є проблемою, оскільки вони, як правило, володіють значними ресурсами.

Встановленням норми щодо створення банків у формі відкритих акціонерних товариств, акції яких розповсюджуються шляхом відкритої підписки, будуть забезпечуватися сприятливі умови для подальшого розвитку фондового ринку, прозорого формування статутного капіталу банку та

залучення до цього процесу широкого кола осіб, що в кінцевому підсумку сприятиме прискоренню капіталізації банків.

Характеризуючи політику Національного банку у сфері банківського нагляду, слід зазначити, що одним із найважливіших питань розвитку банківської системи є підвищення рівня концентрації банківського капіталу, забезпечення його зростання відповідно до збільшення обсягів активнопасивних операцій. Рівень капіталізації є найважливішим фактором, який визначає фінансовий стан банку, можливості розширення обсягів його діяльності. Він також є показником надійності банку та стійкості його до ризиків.

Національний банк значну увагу приділяє не тільки зростанню обсягу капіталу, але й його якості, тобто реальному наповненню.

В 2006 році набрали чинності постанови Правління НБУ, якими затверджені зміни до нормативно-правових актів, що спрямовані на:

- удосконалення порядку розрахунку регулятивного капіталу з метою “очищення” його від “нереальних” джерел формування, а саме нарахованих, але не отриманих доходів, а також частини суми переоцінки основних засобів;
- підвищення ліцензійних вимог до рівня капіталу банків при здійсненні ними окремих банківських операцій;
- підвищення значень та зміни підходів до розрахунку економічних нормативів, що регулюють операції з інсайдерами.

На вирішення завдань щодо підвищення концентрації капіталу банків спрямовано прийняття Верховною Радою України Закону, яким вносяться зміни до форми створення банків та збільшення мінімального розміру статутного капіталу на момент реєстрації банку до 10 мільйонів євро.

Другим етапом наглядової діяльності є попередній (пруденційний/документарний) нагляд, мета якого – забезпечити перевірку дотримання банками встановлених вимог, розумне (з оптимальним ризиком) ведення ними власних справ. На цьому етапі нагляд за діяльністю банків здійснюється на підставі статистичної звітності, яку отримує Національний банк, через контроль за виконанням банками обов’язкових економічних нормативів [2].

Стрімке нарощення обсягів кредитування негативно відбивається на достатності капіталу. Незважаючи на суттєве збільшення капіталу банків, спостерігається зниження значення нормативу адекватності капіталу (з 14,95 % на 1 січня 2006 р. до 14,08 % на 1 вересня). При цьому зростає питома вага кредитів, наданих в іноземній валюті. По споживчих кредитах їх частка сягає понад 60 %.

У зв’язку з цим Національному банку слід особливу увагу приділяти питанням зниження ризиків активних, в першу чергу, кредитних операцій. Так, вдосконалено порядок формування резервів за кредитними операціями в іноземній валюті, яким підвищено розміри формування резервів під кредити, надані в іноземній валюті, які не забезпечені відповідними джерелами доходів.

Внесено зміни до нормативних актів з метою зниження ризику щодо операцій з пов’язаними особами банку, згідно з якими базою для розрахунку відповідних економічних нормативів є статутний капітал банку як більш “реальний”.

Слід зазначити, що, незважаючи на зростання обсягів кредитування, частка проблемних кредитів в загальному обсязі кредитного портфеля протягом останніх років має тенденцію до зниження і на сьогодні складає 2,0 %, те ж саме можна сказати про питому вагу негативно – класифікованих кредитів, яка складає 4 %.

Сьогодні важливою проблемою в банківській системі, розв’язанню якої приділяється значна увага Національного банку, є питання ліквідності. Одним із інструментів сприяння більш виваженій політиці банків щодо здійснення активнопасивних операцій є впровадження нормативу довгострокової ліквідності. У разі прийняття рішення Національним банком щодо запровадження такого нормативу банкам потрібно надати певний термін для входження до його значення.

Важливою складовою процесу попереднього контролю є система раннього реагування та упереджувальних заходів, суть якої полягає у виявленні проблем в діяльності банківських установ до того моменту, коли ці проблеми стануть занадто серйозними і почнуть загрожувати стану платоспроможності чи ліквідності установи, а також своєчасного реагування на виявлені проблеми. Недоліком системи раннього реагування є те, що вона аналізує звітність, подану самими банками. Це означає, що із зростанням ступеня серйозності проблем, які виникають у того чи іншого банку, знижується ймовірність одержання від нього адекватної й повної інформації про ситуацію, яка склалася.

Однією з найважливіших проблем нагляду є здійснення його за операціями банків у режимі реального часу. Застосовувані сьогодні засоби й методи банківського нагляду в цілому дають

зможу контролювати значні банківські ризики та запобігати їм за допомогою контролю балансових даних, дотримання банками економічних нормативів, норми резервування коштів на кореспондентському рахунку в НБУ та ін. Водночас незначні за обсягами операції, які можуть здійснюватись банками періодично і, зрештою, призвести до негативних змін фінансового стану, зокрема кредитні операції, на поточний момент не перебувають у сфері контролю. Вдосконалити систему нагляду, на нашу думку, можна за допомогою поточного моніторингу діяльності банків у режимі реального часу, яка б давала змогу виявляти конкретні операції, що суперечать як вимогам нормативно-правової бази НБУ, так і власним внутрішньобанківським положенням, і в оперативному порядку запобігати їх проведенню. Програмний продукт, який забезпечить виконання вказаних завдань, має максимально обмежити можливість помилок або свідомо хибних дій працівників банків ще на початковому рівні. Умовою створення уніфікованої системи контролю є узгодження внутрішньобанківських положень із законодавчою та нормативно-правовою базою, наявність відповідних технологічних розробок, які дадуть змогу працівникові банківського нагляду впливати на операції банку в режимі реального часу.

Певні кроки у цьому напрямку вже зроблено. Із введенням у дію Положення про порядок здійснення банками реєстраційної кодифікації власних підрозділів у працівників НБУ, територіальних управлінь з'явиться можливість доступу до звітної інформації банків у розрізі їх структурних підрозділів.

Крім того, діюче сьогодні спеціальне програмне забезпечення "АРМ юридичної особи" (АРМ-Ю) дає змогу працювати з банками у режимі реального часу. Звичайно, на шляху до втілення цієї пропозиції будуть не тільки технічні перешкоди. Належний контроль НБУ за операціями банків має бути чіткіше визначений законодавством, що, у свою чергу, дасть змогу запобігати в подальшому негативним тенденціям як у банківській системі в цілому, так і в конкретному банку.

Такий поточний моніторинг діяльності банків у режимі реального часу є одним із засобів превентивного контролю ризиків і запобігання їм.

Аналіз організації та проведення інспекційних перевірок показав, що в роботі інспекційних підрозділів виникає ряд проблем, найголовніша з яких – запізнення із прийняттям рішень та вжиттям заходів реагування за результатами перевірок. З часу, коли банк припустився недоліків або порушень, до моменту вжиття заходів реагування за результатами перевірки іноді минає не один місяць. У зв'язку з цим були визначені основні напрями вдосконалення інспектування банків на перспективу.

За законодавством України, ліквідація банку – тривалий процес, який може відбуватися протягом трьох років. Однак існують певні суперечності між Національним банком України та арбітражними судами. Наприклад, арбітражні суди мають право призупинити ліквідаційний процес на невизначений строк, тому банки перебувають у зтяжньому процесі ліквідації. Така ситуація може бути штучно створена в інтересах певних кіл. Змінити її могло б прийняття положення про те, щоб після ухвалення Національним банком України рішення про ліквідацію того чи іншого банку через певний проміжок часу ніякі претензії до банку більше не подавалися.

Незважаючи на значну кількість ліквідованих банків, досвід проведення процедури ліквідації у нашій країні ще незначний. Окрім того, він не узагальнений і не має наукового, правового, економічного обґрунтування. Тому кожна ліквідаційна процедура хоч і здійснюється з дотриманням певних норм та порядку, але щоразу організація і методика проведення заходів різні. Аналіз діяльності органів, які здійснюють ліквідацію банків, свідчить про те, що ефективність ліквідаційної процедури не завжди задовольняє вимоги Національного банку України та кредиторів. У роботі ліквідаторів та ліквідаційних комісій трапляються певні недоліки й помилки. Серед причин, які впливають на ефективність процедури ліквідації та повернення коштів кредиторам, однією з найважливіших є незадовільна робота ліквідаційних комісій.

Процес ліквідації банку, як і вся його діяльність, спрямований на захист його клієнтів і вкладників. Але якщо процедура заходів захисту в діючих банках певним чином відпрацьована, то у випадках із ліквідацією банків вона тільки задекларована законодавством. Насправді, захист вкладників і клієнтів банку, який перебуває у стані ліквідації, повністю належить компетенції ліквідатора.

Висновки. Необхідність створення ефективної системи банківського нагляду визначається ключовою роллю банків у грошово-кредитній системі України та специфікою їх діяльності як комерційних структур. Стратегічними напрямами наглядової політики Національного банку на найближчу перспективу повинно бути:

1. Поступове впровадження нагляду на основі оцінки ризиків. Це головний напрям стратегії банківського нагляду, який передбачає акцентування нагляду на оцінці усіх суттєвих ризиків банку та якості управління ними.

2. Підвищення рівня корпоративного управління в банках та відповідності його міжнародним стандартам.

3. Підвищення вимог до прозорості банків, включаючи прозорість структури власності та розкриття інформації про діяльність банку та його ризики.

4. Впровадження принципів консолідованого нагляду, що передбачає необхідність розуміння ризиків у широкому аспекті – в масштабах усієї банківської групи, до якої належить банк.

5. Започаткування роботи щодо підготовки до запровадження вимог Базеля II.

Список літератури

1. Кіреєв О.І. Сучасний стан банківської системи та основні завдання служби банківського нагляду // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Т. 5. – Суми: Мрія ЛТД, 2002. – 288 с.;
2. Кротюк В.Л. Становлення і перспективи розвитку банківського нагляду в Україні // Вісник Національного банку України (укр.). – 2001. – № 7. – С.2-6;
3. Основні показники діяльності банків України на 1 вересня 2006 року // <http://www.bank.gov.ua>.;
4. Раєвський К.Є., Зубок М.І. Ліквідація банків. Органзація процедури // Вісник Національного банку України (укр.). – 2003. – № 4. – С.11-15;
5. Раєвський К.Є., Конопатська Л.В., Домрачев В.М. Банківський нагляд: Навчально-методичний посібник: Навчальне видання. – К.: КНЕУ, 2003. – 174 с.;
6. Сухов М.И. Банковский надзор: общеэкономические аспекты // Деньги и кредит (рус.). – 2000. – № 8. – С.6-10;
7. Симановский А.Ю. К вопросу о повышении эффективности банковского надзора // Деньги и кредит (рус.). – 2002. – № 9. – С.3-9;
8. Симановский А.Ю. О развитии содержательных подходов в надзоре // Деньги и кредит (рус.). – 2003. – № 1. – С.9-12.

Summary

The article analyses the achievements of the National Bank of Ukraine in creating the efficient banking supervision. It determines the main tasks on the way towards further development of Ukraine's banking system.

Отримано 06.09.2006